

In memoriam Liskó Ilona – Interjú Csákó Mihállyal

Idén nyáron búcsúztunk Liskó Ilonától, a magyar oktatásszociológia egyik legjelentősebb képviselőjétől, aki alapításától megszűnéséig az Oktatáskutató (későbbi nevén Felsőoktatáskutató) Intézet munkatársa, majd főmunkatársa, az utolsó években vezetője volt. Attitűdje, tudományos érdeklődése rányomta bélyegét az *Educatio* folyóirat arculatára is. Különösen e *Valóság* rovaton érződik mindez, amit 1992-től szerkesztett – gyakran formabontó módon, megosztva a szakmai közönséggel empirikus kutatásainak elemi tényeit is, e rovaton keresztül is kifejezésre juttatva mindazt, amit a különböző szociológiai módszerek valóságfeltáró szerepéről gondolt. 2006 után ugyan az *Educatio* szerkesztésében már nem vett részt, de tanulmányíróként kapcsolata nem szűnt meg a lappal. Az utolsó tanulmányát jelen számunkba írta, ezért most rá emlékezünk, egy olyan személy segítségével, aki nemcsak kortársa volt és tanúja a kezdeteknek (és a folytatásnak), de Icáról (ahogy ő és barátai nevezik, Iciről), mint kutató- és szerzőtársról, személyes élményeit is megosztotta velünk.

Biró Zsuzsanna Hanna

BZSH: Induljunk el a kezdetektől, ami – tudomásom szerint, a kettőtök viszonyában – a 70-es évek elejére tehető, és a Társadalomtudományi Intézethez kötődik. Te már 1970-től az Intézetnél dolgoztál, Ica két évvel később került oda. Az Intézetben ismerkedtetek meg, vagy korábbra datálható az első találkozás?

CSM: Nem. Az Intézetben ismertük meg egymást.

BZSH: Hogyan kerültetek a Társadalomtudományi Intézetbe?

CSM: Hogy Ica hogyan került oda, azt Havas Gábor jobban tudná, mert akkor már ök együtt voltak, sőt együtt is dolgoztak Kemény István mellett. Én az ELTE-ről kerültem oda, mert az egyetemen nem kívánatos személlyé váltam, így elküldtek szociológiát tanulni a „Társtudba”, ahol részt vettem egy szociológiai tanfolyamon. Ez egy egyéves tanfolyam volt, melyet kétszer tartottak meg: az első évben olyan személyek vettek részt, mint Papp Zsolt, Kolosi Tamás, Gombár Csaba, a második évben meg olyanokkal találkozhattam, mint Léderer Pali, Gázsó Ferenc, Kende Laci.

BZSH: Icával hogyan ismerkedtél meg?

CSM: Az első találkozásunkra pontosan nem emlékszem, csak azt tudom, hogy akik ezekre a tanfolyamokra jártak, azokat mind ott tartották a Társadalomtudományi Intézetben. Gázsó kapott egy csoportot, és egy része a társaságnak a Gázsó-féle csoportba került. Én is odakerültem, és aztán csatlakozott hozzánk Ici is.

BZSH: A legtöbb ma már neves szociológus teljesen más területen indult: Ica pl. magyarnépművelés szakon végzett, te magyar szakos tanári ill. filozófia előadói diplomával rendelkeztl. Tulajdonképpen hogyan vált belőletek szociológus? Hogyan tanulta ki a szakmát az első szociológus generáció?

CSM: Az idősebb generáció, akikhez pl. Ferge Zsuzsa, Huszár Tibor vagy Cseh-Szombathy László tartoztak, és akik minket a szociológiai tanfolyamokon tanítottak, már jó tíz évvel korábban szociológiai jellegű munkákat végeztek. Közben létrejött a 60-as években az Akadémia Szociológiai Kutatócsoportja, ahova ugyancsak kerültek emberek, akik ilyen jellegű kutatásokkal akartak foglalkozni, s valamennyire autodidakta módon, más tudományok, pl. a közgazdaságtan vagy a filozófia mellékágán jutottak a szociológiához. Huszár már 1963-ban feltette, hogy az ELTE Bölcsészkarán meg fogja honosítani a szociológiát. Ilyen kezdeményezések már korábban is voltak, tehát mi valójában a második generációhoz tartoztunk, s részben a szociológiai tanfolyamokon, részben közvetlenül a kutatási tevékenységeink során tanultuk meg a szakmát az első generáció képviselőitől.

BZSH: Kik hatottak rátok a legerősebben?

CSM: Icinél mindenképpen Kemény Pistát kell említeni. A 70-es évek legelején már együtt dolgozott Keménnyel a cigány- és szegény-kutatásokban. Kemény határozott, impresszív egyéniség volt, aki mindenkire nagy hatást gyakorolt, akit maga mellé vett: a munkatársaiban kifejlesztett egy társadalmi érzékenységet és egy vágyat arra, hogy közvetlenül megtapasztalják a valóságot. Ebből következett, hogy a vizsgálódásaik elsődleges formája – már csak a téma miatt is – az interjú volt. Figyelembe véve, hogy milyen szakmai háttérrel rendelkezett Ici, érthető, hogy ez rá erősen hatott, és a későbbiekben is elsősorban ezt a közvetlen tapasztalati empirikus formát igyekezett művelni.

BZSH: Ezt az Educationalt is lehetett érzékelni...

CSM: Nyilván, de azért történt közben változás. Csak hogy ezt a változást érzékeltessem: amikor Gázsó vezetésével az első szakmunkástanuló-kutatást végeztük, közösen dolgoztunk Icivel az elemzéseken. Mivel volt egy igen terjedelmes interjúsorozatunk, ezeknek az elemzését Ici végezte, én pedig a statisztikai adatokat elemeztem a kérdőíves felvételtől. Ezek után mindig kitűztünk egy-egy témát, amit megvitattunk, ő az interjúk alapján, én a kérdőívek alapján. Ezeken a megbeszéléseken nagyon heves viták zajlottak közöttünk, mert a kétféle módszerrel néha egészen eltérő következtetésekre jutottunk. A változás, ami miatt mindezt elmeséltem, az, hogy a 90-es években, amikor újra a szakképzéssel foglalkoztunk, Ici már sorozatban csinálta a nagy survey-vizsgálatokat statisztikai elemzésekkel, miközben én 1996-ban kis mintás interjú vizsgálatot vizsgáltam, hogy hogyan kerülnek a szakképzésbe a fiatalok.

BZSH: Miért kezdtetek el éppen a szakképzéssel foglalkozni? Volt valamilyen speciális motívuma a témaválasztásnak vagy ez volt az adott feladat?

CSM: Ez volt adott. Nézd, mi beosztott kutatóként dolgoztunk a csoportban, nem mi választottuk meg a témát. Azok, akiket „nagy öregeknek” lehetne nevezni, fordultak akkoriban e téma felé. A 60-as években valamennyire létrejött a magyar szociológia (vagy újralétrejött – nézőpont kérdése); a 60-as évek végén engedélyezték Fergének, hogy megvédje a disszertációját a rétegződés témában, ami aztán a 70-es évek elején jelent meg könyvként – vagyis: volt egy új társadalomkép a szociológiához. Ugyanakkor, akik ezt csinálták, azok erőteljesen érdeklődni kezdtek az iskola, az iskoláztatás témája iránt. Ekkorra már megjelent a Gázsó-Pataki-Várhegyi szerzői hármastól a *Diákéletmód Budapest* című könyv, Ferge a pedagógusokkal foglalkozott, Gázsó iskolakutatásokat végzett statisztikai adatok feldolgozásával a 60-as évekből. Kimutatták, például, hogy hogyan nyílik a társadalmi olló az iskolázottságban az általános iskola nyolc éve alatt. Ezek szériában történtek, és a vezető kutatók úgy érezték, hogy ez most már kész. Mi az, ami még nincs kész? A szakképzés.

Elképzelhető – de ezt nyilván Fergétől kellene megkérdezni –, hogy e folyamatra hatással volt a Bourdieu iskola is. Ferge a 60-as években kapcsolatban állt Bourdieu-vel, barátságba is került vele. Bourdieu-ék is a 60-as évek végén 70-es évek elején kezdtek el a szakképzéssel foglalkozni. Claude Grignon megjelentette a *L'ordre des choses (A dolgok rendje)* című könyvét, ami egy vaskos kutatási beszámoló a szakmaszerzés szociológiai vizsgálatáról. Ez közvetlenül nem hatott ránk, mert akkoriban, amikor ez a kutatás kialakult, még nem került a kezünkbe ez a könyv, de attól még maga a folyamat lehet, hogy Fergén keresztül hatást gyakorolt a magyarországi kutatásokra.

Tehát: ebbe a sorozatba illeszkedtünk bele. Az ötlet kialakításában részt vett Ferge, Gázsó, Várhegyi, Pataki és Tánczos. Tánczos Gábor a 70-es években meghalt, Várhegyi és Pataki kiváltak, így igazából két nagy ága lett a kutatásnak: az egyik a szakképzésben működő pedagógusokkal foglalkozott, ezt a „Szocleráj” (az MTA Szociológiai Intézetének) keretében Ferge Zsuzsa vezényelte, a másik volt a szakmunkástanulók vizsgálata, amit a Társadalomtudományi Intézet keretében Gázsó Ferenc irányított. Ebben a másodikban dolgoztunk mi Icível, de folyamatosan kapcsolatban álltunk a másik csoporttal is. Pl. a mintavételt – erre jól emlékszem – fenn a várban csináltuk, ahol ott volt Gábor Laci és Szalai Juli is.

BZSH: Hogyan zajlott az első közös kutatási projekteket?

CSM: 1972-ben, mint beosztott kutatók, készítettünk egy vizsgálatot a szakmunkástanulókról először még szűkebb körben, egy 300 fős budapesti mintán, melynek eredményei meg is jelentek egy könyvben Gázsó-Csákö-Havas Gáborné jegyzéssel – tudomásom szerint ez volt az utolsó alkalom, amikor Ici még a hagyományos asszonynevet használta. Ezek után megcsináltuk az országos felvételt, és éppen elkezdtük elemezni, amikor Gázsó át akart irányítani minket egy másik témára. Mondtuk, hogy mi ezen a felmérésen még dolgoznánk, mire Gázsó azt mondta, hogy ez már meg van írva, ezt már tudjuk, továbbléphetünk. Ezen nagyon elcsodálkoztunk, hiszen még semmit nem csináltunk ezzel az óriási adathalmazzal, gyakorlatilag az előtanulmányból írtuk meg a könyvünket. Végül Gázsó ránk hagyta a kutatás befejezését, amit 1975-től önállóan végeztünk el, majd két évvel később jött a tetemre hívás: akkor most már mutassuk be az eredményeinket. Ezt meg is tettük, majd később egy komplett feldolgozás is készült, s lett belőle egy kandidátusi disszertáció, amit közösen nyújtottunk be, csak én közben alá találtam írni a '79-es

tiltakozást, amit nem bocsátottak meg nekem – szóval ily módon megakadályoztam szégyen Icit is abban, hogy már akkor fokozatot szerezzen.

BZSH: Ha már szóbahoztad, akkor maradhatunk ennél a témánál... de előtte azért hadd kérdezzek meg még valamit. Ha jól tudom, a Társadalomtudományi Intézet az MSZMP KB háttérintézménye volt...

CSM: Több is volt ennél. Formálisan az MSZMP KB egy osztálya volt, ami háttérintézetként funkcionált.

BZSH: Gondolom ez befolyással volt az intézeti munkára. Származtak ebből feszültségek az intézményen belül vagy az Intézet és a Párt között?

CSM: Valamennyi volt, az intézményen belül is és az Intézet és a Párt között is, de ez nem igazán az én asztalom. Talán úgy tudnám összefoglalni a dolgot, hogy az ember nagymértékben azt csinálhatta, amit akart. Az, hogy mi a szakmunkástanulókat vizsgáltuk, nem pártfeladat volt, hanem pont fordítva, ezt, mint témát a Párt elfogadta a kutatóktól.

BZSH: Mennyire szóltak bele módszertani kérdésekbe?

CSM: Semennyire. Ami engem illet, vagy a körülöttem dolgozó szociológusokat, nem találkoztam azzal, hogy valamit pártmegrendelésre kellett volna elkészítenünk. Részünkről volt egy szociológiai érdeklődés, és megpróbáltunk meggyőzni felelős személyeket arról, hogy egy adott téma vagy kutatás mennyire fontos – és ez többé-kevésbé sikerült is. Olyanféle megrendelést, hogy valamilyen politikai intézkedést támassunk alá tudományos módszerekkel, soha nem kaptunk.

BZSH: S olyan sem volt, hogy az Intézet prognosztizált bizonyos folyamatokat, tendenciákat, amit a politikai vezetés figyelmébe ajánlott?

CSM: Bizonyára volt olyan munkatársa az Intézetnek, akit ilyen feladatokkal bíztak meg, de én ilyen vitákon soha nem vettem részt, ilyen feladatom nem volt – s Icinak sem. Nekem inkább az ellenkezője volt a benyomásom: párhuzamos csoportban dolgoztak azok, akik már egy évvel korábban végeztek a tanfolyamon, pl. Gombár, Papp Zsolt, Kolosi stb., s ezek közül mindenki foglalkozhatott a maga mániájával. Pl. Kolosi felállította a társadalom szerkezetének újféle modelljeit, és ezt végig tudta csinálni, s nem gondolom, hogy pártszempontból bármi jelentősége lett volna. Nyilván az ember bizonyos megfogalmazásokra vigyázott automatikusan, de ezt még csak fel sem tudom idézni.

Szóval, a kérdéseted értem, s azt is, hogy ez ma sokakban felvetődik, de amit kérdezel, az azt feltételeznéd, hogy a pártvezetésben volt egy kíváncsiság, hogy ezt vagy azt szeretné megtudni, mert nincs róla információja – de egy ilyenfajta kíváncsiság nem volt jellemző a pártvezetésre. Az én benyomásom szerint a szociológiára csak azért volt szükség, mert komilfó volt Európában, hogy legyen szociológia.

BZSH: Akkor mesélj, kérlek, egy kicsit erről a 79-es történetről, és arról, hogy Ica ebben milyen szerepet játszott. Ő is az aláírók között volt?

CSM: 1979-ben aláírás-akció indult a Charta aláírók prágai bebörtönzése ill. perbefogása miatt. Az aláírási ívet én aláírtam. Ici nem írta alá, s amikor beszélünk róla, akkor ezt azzal magyarázta, hogy ők családi munkamegosztásban vesznek részt ebben, s mivel az ő pozíciója biztosabb, mint Gáboré, ezért kettőjük közül Gábor írja csak alá.

BZSH: Én nem így ismertem a történetet, de annál jobb, hogy ezt most elmondtad. Az aláírók mindannyian számíthattak retorzióra?

CSM: Persze. Jelentős retorzió volt, de differenciált módon: voltak olyanok, akiket kapásból kirúgtak, voltak olyanok, akiknek csak azt mondták, hogy ejnye-bejnye. Én egy szóbeli pártfigyelmeztetést kaptam *írásban* a VI. kerületi pártbizottságtól.

BZSH: *Ezzel függött össze az is, hogy 1981-ben nem követted Gázsó Ferencet Icával az akkor létrehozott Oktatókutatóba?*

CSM: Hát persze, mert engem már korábban kirúgtak. 1980 végével távolítottak el a Társadalomtudományi Intézetből, de közben 1980 augusztusában megalakítottuk a MUKI-t, a Munkaközvetítő Irodát, ami arról adott információt, hogy akinek éppen nincs semmilyen pénzkereseti lehetősége, hol talál valamilyen munkát.

BZSH: *Ez volt az első ilyen típusú szolgáltatás?*

CSM: Az első, és tudomásom szerint az utolsó.

BZSH: *És meddig működött?*

CSM: Körülbelül egy évig. A tagok között voltak: Erős Feri, Léderer Pali, Szilágyi Saci, Sík Bandi – remélem, nem hagytam ki senkit! Nálunk működött, heti két alkalommal fogadóórát tartottunk, és volt telefonügyelet is. A dolog nem volt titkos, sőt „jól hallgatható” volt, és bárki beállíthatott, és mondhatott bármit, mert mi nem ellenőriztünk senkit sem. 1980 szeptemberében határoztuk el, hogy az irodát beindítjuk, a reklámtevékenységet pedig augusztusban a Rajk Laci által szervezett ellenzéki rendezvényen kezdtük meg. A rendezvényre Rajk cégének az előadótermében került volna sor, de az utolsó pillanatban visszavonták az engedélyt, ami azt eredményezte, hogy a meghirdetett időpontban egy csomó ember tömörült a Bécsi utca és a Deák Ferenc utca sarkán, az Erzsébet térnél, ahol mi egy írógéppel sokszorosított A6-os fecnit osztogattunk boldog-boldogtalanoknak. A hivatalos szervek kissé izgatottak lettek ettől, mert mindeközben a Szolidaritás megnyerte a tárgyalásait, ami egy kicsit más akusztikát adott az egésznek.

BZSH: *Ica következetes maradt abban, hogy ő inkább kimarad ezekből a politikai akciókból?*

CSM: Nem tudom...nem tudom, például, hogy mennyire kötelezte el magát a SZETA-val kapcsolatban, ami akkor már futott.

BZSH: *Mennyire tudatok politikai kérdésekről beszélgetni?*

CSM: Tudtunk, de ez annyira mindennapi kérdésnek számított, hogy nehéz bármit felidézni ezzel kapcsolatban. Beszélgettünk a politikáról, de mivel mindenben egyetérttünk, még ilyen időtávban nincs mire emlékezni.

BZSH: *Kijelenthető, hogy a társadalomtudósok általában ellenzéki oldalon helyezkedtek el?*

CSM: Akiket mi ismertünk, azokra ez nagyrészt érvényes volt, de azért érzékeltünk különbségeket. Az Intézetben belül, például, meg lehetett kérdezni '79-ben mind a két csoporttól, hogy alá akar-e írni, de arra nem számíhattunk, hogy mindenkitől igenlő lesz a válasz. Ezt csak, mint elvi lehetőséget mondom, mert valójában nem tettük meg, nem vittünk – amennyire tudom – aláírási ívet se Kolosi Tamásnak, se Gombár Csabának, de tudtuk, hogy nem történne semmi, ha vinnénk, mert nem ők lennének azok, akik feljelenének bennünket. Akkor mi így gondoltuk, de nem beszéltünk róla. Erről nem beszéltünk, de arról beszéltünk, hogy mi lenne, ha megváltozna a rendszer, és megállapítottuk, hogy nyilván ellenzékben lennénk...

BZSH: Ha politikai kérdésekben nem is, de szakmai kérdésekben nagyon komoly vitáitok voltak Icával. Mi állt ezeknek a középpontjában?

CSM: Ezek mindig konkrét kutatási kérdések voltak. Például: Icinek kijött hat típus az interjú vizsgálatból, de az én adataimból sehogy sem sikerült a hat típust előállítanom – akkor ezen elvitakoztunk egy jó darabig. Az ilyen vitákat teljesen pragmatikusan kezeltük, olyan véleménykülönbségként, ami a munka tárgyából adódik. Alapkérdésekben közöttünk soha nem volt vita. Munkamódszer szempontjából egyébként azt az elvet követtük, hogy arról a témáról, ami éppen soron volt, valamelyikünk írt egy-két napon belül egy elemzést. Akkor ezt vitára bocsátottuk, s általában egymásnak estünk, majd a másik hazavitte a szöveget, és átírta. Ezután a szöveget ismét megvitattuk, majd valaki megint hazavitte, és átírta... Mindezt addig csináltuk, amíg nem jutottunk egy olyan verzióhoz, amivel mind a ketten egyet tudtunk érteni. Akkor lett a dolog kész. Ennél fogva nem lehet megmondani, hogy a szövegeinket ki írta, mert mindketten írtuk.

BZSH: Ez volt az oka annak, hogy együtt adtátok be a disszertációtokat?

CSM: Igen, ez. Kötelező volt megjelölni, hogy melyik fejezet kié, így ezeken megosztottunk, de az egész nevetséges volt.

BZSH: A 70-es évek végén írtátok meg ezt a közös munkát, be is adtátok, de elutasították...

CSM: 1979-ben adtuk be, de akkor már aláírtam, s nyilván kaptak egy ukászt a megfelelő helyen, hogy a Szociológiai Bizottságban ne menjen át. Tehát, ez közvetlenül én miattam volt, de a Szociológiai Bizottságban végül Icire kenték.

BZSH: Merthogy?

CSM: Merthogy a Bizottság elnöke elvtárs – szociológus – azzal érvelt, hogy: „Ki ez a Liskó Ica?” Ezt idéztem is a Beszélő-nekrológiában. „Ki ismeri ezt? Mit publikált ez? Társ-szerzőként, igen, de nem szeretném, ha mindenféle nőcskék ráakaszkoznának a kutatókra, hogy ezen a módon szerezzenek fokozatot.”

BZSH: Icára hogyan hatott ez? Gondolom, átlátta, hogy itt valójában nem róla van szó...

CSM: Nem volt semmi jele annak, hogy megrendítette volna. Végül is ő nem ambicionálta a fokozatszerzést. Én akkor ezt jobban ambicionáltam, mint ő. Nem is a fokozat volt a lényeg. Tudtam, hogy ez egy olyan lépés, amit ebben a rendszerben meg kell tenni, ha az ember tudományos munkát akar végezni. Ezen a lécen át kell ugrani, aztán menni kell tovább.

BZSH: Ica nem volt ilyen értelemben ambiciózus?

CSM: Egyáltalán nem. Hosszasan kellett győzködnöm, hogy adjuk be a kandidátusit. Azt egyébként csak úgy melleleg tudtuk meg, hogy ez a dolog a Bizottságban így elhangzott, és egyedül Héthy Lajos szólalt fel mellettünk, mondván, hogy neki is nagyon kevés publikációja volt, amikor Makóval közösen benyújtották a disszertációjukat, és mégis átment, mire az volt a válasz: „Te egészen más vagy, Lajoskám!”

BZSH: ... és ezek után a rendszerváltásig vártatok, majd újra megpróbáltátok. Szó szerint ugyanazt nyújtottátok be?

CSM: Igen. Ez az én kezdeményezésem volt. Akkor már Ici is szerette volna beadni, ezért ő hajlott arra, hogy csináljunk vele valamit, kutassunk még, írjuk át, de én azt mondtam, hogy ezzel tudományos szempontból semmi baj nem volt '79-ben, senki nem mondta, hogy

nem lenne jó munka, hanem egyszerűen személyi-politikai okok miatt nem fogadták el, szóval az volt a véleményem, hogy be kell adni úgy, ahogy van.

BZSH: Ebben már volt egy adag „csakazértis”, valamifajta igazságtétel...

CSM: Az volt a véleményem, hogy mivel nekünk meg kellett volna kapnunk ezt a címet, nekem nem kell valami új dolgot felmutatnom, amit elismerhetnek. Ez nekünk járt volna már akkor, amikor először beadtuk.

BZSH: Pedig, gondolom, 1991-re már lett volna más is a tarsolyotokban, amit benyújthattatok volna. Egyébként soha nem merült fel benned vagy Icában, hogy – akár egymástól függetlenül is – egy másik művel szerezzetek fokozatot?

CSM: Icáról nem tudom, soha nem beszéltünk róla, de bennem biztos, hogy nem merült fel... Egyébként, a címekhez és rangokhoz való viszonyomat a rendszerváltás nem igazán befolyásolta. Alapvetően nem érdekelnek. Sokan kapacitáltak arra, hogy habilitáljak, legyek nagydoktor, de mindig azt mondtam, hogy hagyjanak békén. Formális ügyekben nem voltam hajlandó plusz teljesítményekre. A disszertációnk kész volt, úgy éreztem, hogy ez egy védhető munka, és ez végül be is igazolódott.

BZSH: Menjünk még egy kicsit vissza az 1980-as évek elejére, hiszen akkor a szakmai pályátok kettévált. Ica az Oktatáskutatóba került, és lényegében élete végéig ott is maradt, illetve az utódintézményeiben dolgozott, a te életutad azonban ennél jóval göröngyösebb volt.

CSM: Engem ugye akkor kirúgtak, olyan formában, hogy áthelyezéssel máshova kellett mennem. Megpróbáltak olyan helyzetbe hozni, ami meglehetősen lehetetlen volt, mindenféle beosztott tanári vagy segédtanári helyeket ajánlottak fel, amelyek nem is voltak valódi állásajánlatok. Mind a három helyet, amit törvényileg kötelesek voltak megnevezni, megnéztem. Ebből kettő gyakorlatilag nem is létezett, maguk az iskolák is meglepődtek, amikor jelentkeztem, a harmadikra pedig nem voltam alkalmas a jogszabályok értelmében, mert nem volt megfelelő gyakorlatom, bár erre meg legyintettek, hogy az nem érdekes, majd elintézzük...de mivel a MUKI vezetője voltam, mondtam, hogy lenne egy hely, ahova elmennék, és ez a KSH SZÁMOK nevű intézménye volt. Végül oda is mentem. Ez viszonylag simán ment, mert közben a Társadalomtudományi Intézet élén vezetőváltás történt, Lakos Sándor helyét Huszár István vette át, s mivel Huszár István korábban KSH főnök volt, és – többek között – nagyon támogatta a SZÁMOK létrehozását is, örömmel vette, hogy én pont ebbe az intézetbe mennék át, és kapásból igent mondott.

BZSH: Tudtátok folytatni Icával a közösen megkezdett munkát?

CSM: Nem dolgoztunk többet együtt. Volt még egy közös kutatásunk a 90-es években, de a 80-as években nem dolgoztunk együtt. Az történt ugyanis, hogy a nyomdában szerkesztés alatt állt már egy könyvünk a szakmunkásképzésről, de nem engedték kiadni, és akkor elhatároztuk – ez volt az utolsó közös ténykedésünk egy jó darabig –, hogy a könyv fejezeteit egyenként folyóiratokban publikáljuk. Ezt a *Valóság*, a *Világosság* és a *Kritika* folyóiratok hasábjain meg is tettük, és amikor a legutolsót is sikerült publikálni, akkor közöltünk egy listát lábjegyzetben, hogy ezen és ezen tanulmányok egy kötet különböző részei, és itt és itt található, ezekből a részekből a könyv összerakható. A rábeszélésemre utána még írtunk egy közös tanulmányt, amit el akartunk küldeni a Nemzetközi Szociológiai Társaság kongresszusára Mexikóba. El is küldtük az absztraktot, a tanulmány pedig megjelent a *Medvetáncban*, de az én ágamon végül letiltották a tanulmány kiküldését.

BZSH: Mert...?

CSM: Csak. „Ne küldözgessen tanulmányokat külföldre!” – ez volt a párttitkár indoklása. Ennek következtében előállt az a helyzet, hogy a Library of Congress-ben szerepel az absztraktunk, de hiába keresné valaki a tanulmányt hozzá, azt nem fogja megtalálni. Itt ért véget a 80-as években a közös ténykedésünk. A szakmunkás témában nem hagytak dolgozni, viszont nagyon szerették volna, ha áttérek az informatikára. Ezt nem tettem meg, ami egy jól átgondolt döntés eredménye volt, viszont úgy gondoltam, hogy ha már ott kell lennem, akkor szívesen foglalkoznék ennek a területnek a szociológiájával, aminek viszont nem volt érintkezési pontja Icivel. Foglalkoztam a hazai számítástechnika történetével, az informatikusokkal, végeztem iskolakutatást, amikor elkezdődött a számítógépek terjesztése stb. Ezt csináltam a 80-as években, és részben még a 90-es években is, de aztán alkalmunk lett megismételni a szakmunkáskutatást. Erre a pénzt én szereztem – ennyi idő után talán nem titkos az információ.

A dolog úgy történt, hogy szakszervezeti színekben meghívást kaptam a SUZUKI valamelyik bemutatójára egy jeles magyar szállodában valahol a Duna-parton, ahol találkoztam Benedek Andrással, aki akkor helyettes-államtitkár volt a munkaügyben, és főnöke a szakképzésnek. Ebéd közben beszélgetni kezdtünk, s mondtam neki, hogy „a szakmunkásképzést érdemes lenne újra megvizsgálni”, mire ő megkérdezte, hogy „mennyibe kerülne?”, mire én mondtam, hogy „úgy két millió”, mire ő, „hát ennyi pénz nincsen”, erre én, „ha egy millió van, az is jó”, mire ő, „jó, akkor egy millió”. Így aztán megkutatattuk újra a szakmunkásképzést.

Lehetőség szerint megpróbáltuk hasonló módon venni a mintát, de ehhez túl sok változás történt. A kérdőívet is, amennyire lehetett, változatlanul hagytuk, így végül lehetett összehasonlításokat tenni, mivel hogy az elsők között voltunk, akik a régi adatbázist a TÁRKI-nál letétbe helyeztük.

BZSH: Az oktatás egyéb területein végeztek hasonló összehasonlító elemzést?

CSM: Nem. Ez volt az egyetlen ilyen jellegű kutatás. De azért még azt el kell mondanom – ez mindenképpen jár Icinek –, hogy ómiatta kezdtem el aztán a 90-es években politikai szocializáció-kutatással foglalkozni. 1990 őszén, amikor már újra az egyetemen tanítottam, el kellett egy alkalommal utaznom külföldre, és megkértem Icit, hogy tartsa meg helyettem az órát. Ez egy oktatásszociológiai kurzus volt. Ici elvállalta, és elmondta a hallgatónak, hogy a legjobb, ha az ember kutat, és nem csak elméletben tanul az oktatásszociológiáról, ezért a csoportnak valamilyen empirikus kutatást kellene csinálnia. Később nevetve mondta, hogy ne lepődjek meg, mert lehet, hogy túlságosan felpiszkálta a fiatalokat. S valóban, amikor legközelebb találkoztam velük, mondták, hogy szeretnének valamilyen kutatást csinálni, s aztán kiderült, hogy valami olyasmire gondoltak, hogy felső tagozatos általános iskolásokkal készítenének interjúkat, megvizsgálnák, miképpen hatottak a politikai változások a gondolkodásmódjukra, s főleg, hogy a társas kapcsolataik befolyásolták-e a politikához való viszonyukat. Nos, ez utóbbit nem tudtuk meg soha, mert végül nem egy intenzív interjú vizsgálatba kezdtünk, hanem kérdőíves felmérést végeztünk. Ennek oka részben az volt, hogy a szakmunkástanulóknál már megtapasztaltam, hogy csak 16 év felettiekkel szabad interjúkat készíteni, ezért eleve ódzkodtam attól, hogy kisgyerekeket interjúzzunk, főleg tapasztalatlan interjúkészítőikkel. Tehát, innen indult ez az egész. Az Ici által fellelkesített népséget egy félévre sikerült lefékezniem azzal, hogy

először tervezzék meg a kutatást, az elméleti fogalmakat tisztázzák, operacionalizálják a dolgot stb. Így terepen a kutatás csak 1991 tavaszán kezdődött el.

BZSH: ...és a mai napig tart.

CSM: Igen, mivel utána minden választási évben megismételtük a hetedikesekkel ezt a felvételt. Egy kicsit mindig változott, először a fővárosban bővítettük a minta nagyságát, aztán kiterjesztettük Győrrre és Debrecenre, de valóban egy máig tartó longitudinális-szerű vizsgálattá vált. S erre az első ösztönzés Icitől jött.

BZSH: A korábbi szakmunkásvizsgálat megismétlésén túl más közös projekteket már nem volt?

CSM: Beszéltünk róla időnként, hogy kellene valamit közösen csinálni. Nem volt konkrét terv, csak mindig mondtuk, hogy majd összejövünk, és megbeszéljük. De amit az ember így mond, az manapság nagyon ritkán jön össze. A legutolsó találkozásunk is ilyen volt a Dorottya utcában. Az Educatio szerkesztőbizottsági ülése után beléptem hozzá, éppen el volt foglalva valamivel, és mondta, hogy nagyon jó, hogy jövök, mert kellene végre csinálni valamit együtt, aztán ennyiben maradtunk.

BZSH: Neked voltak saját kutatásaid is a szakképzéssel kapcsolatban. Ezek mennyiben tértek el azoktól, amit Ica végzett?

CSM: Volt egy önálló témám, amit az OTKA támogatott, és arra irányult, hogy hogyan jönnek létre egy szférában új intézmények, hogyan alakulnak az érdekek szervezetté a szakképzésben. Tanulságos volt a számomra ez a kutatás, de végül is az derült ki, hogy sehogy, mert az intézmények adottak, a meglévő intézmények alakítják át magukat, és szippantják be azt, ami a fennmaradásukhoz szükséges. Naivan azt gondoltam, hogy ha van egy új helyzet, akkor az egyes emberek vagy érdekcsoportok majd egymásra találnak, és kialakítják a maguk szervezeteit. In abstracto ez persze elképzelhető, s egyszer a történetben elő is fordul: amikor legelőször történik. De Magyarországon a rendszerváltás után nem ez volt a helyzet. Egyrészt, mert mindenkinek voltak szétterjedezett támaszai, amit fel tudott használni az új pozíciójának kiépítésére, másrészt pedig, mert volt egy nagyon erős külső környezeti nyomás, ami azt várta el, hogy azonnal legyenek ilyen intézmények. Nem volt arra idő, hogy majd szépen lassan kiforrja magát a dolog. Tudomásul kell vennünk, hogy egy ilyen fáziskéséssel érkező ország, mint a mienk, nem szerves fejlődés eredményeként alakítja ki a maga rendszereit. Ezzel foglalkoztam, erről néhány tanulmányom meg is jelent.

BZSH: Icától kaptál visszajelzést? Elküldtéltek egymásnak az írásaitokat?

CSM: Elküldeni elküldtük, de részletes bírálatot nem írtunk ezekről. Ami közvetlenül a szakképzéshez tartozott, azt a 90-es években még megbeszéltük. Ici, például, rendszeresen meghívott a Vicor Hugó utcába az intézeti vitákra, ahova én el is mentem, de azon túl nem foglalkoztunk egymás dolgaival.

BZSH: Volt rá mód, hogy meghívod őt az ELTE-re vendégoktatónak? Vagy ez nem merült fel?

CSM: Nem, ez nem merült fel. De egy-egy hallgatót gyakran küldtem hozzá tanácsért a szakdolgozatához vagy a kutatásához, akiknek mindig nagyon szívesen segített. Az eléggé nyilvánvaló, hogy ha Ici egy kicsit is akart volna, tarthatott volna kurzust nálunk. De ez nem történt meg. Az ELTE-n belül létrehoztunk ugyanakkor egy kutatócsoportot, ami

egyfajta kapcsolatot jelentett az Oktatókutató és az ELTE között, ennek révén szeretnénk volna, ha emberek az intézetből részt vesznek nálunk a kutatásokban és az oktatásban. Ez a kutatócsoport Oktatás-, Ifjúságkutató és Továbbképző Központ néven jött létre. A kutatói lista zárt, kilenc név szerepel az alapító okiratban, s ezek között ott van Ici is. Éppen megegyeztünk abban, hogy a kutatóközpont honlapján, ami most készül, Ici nevét és munkáit is szerepeltetni fogjuk.

BZSH: Ha egy mondatban le kellene írnod, hogy a közös kutatásaitoknak mi volt számodra a legfontosabb hozadéka, mit emelnél ki?

CSM: Mindenképpen azt, hogy a legeslegjobb dolog valakivel úgy együttműködni, ahogy én Icivel tudtam. Életem legnagyobb nosztalgiája ez, mert tudom, hogy az volt az igazi munka, amit vele éltem át.

